

***Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR w latach 1970-1990. Próba bilansu*, red. Zbigniew Nawrocki, Warszawa – Emów 2013, ss. 246**

Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR w latach 1970-1990. Próba bilansu to monografia autorstwa pracowników Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego pod redakcją Zbigniewa Nawrockiego. Ma ona formę raportu ukazującego ściśle współpracę Służb Bezpieczeństwa Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (SB) z Komitetem Bezpieczeństwa Państwowego Związku Radzieckiego (KGB) w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku. Autorzy za cel postawili sobie przedstawienie tej współpracy z każdego możliwego punktu widzenia, jej podsumowanie, opisanie skutków tych kontaktów, a także ukazanie możliwych jeszcze teraz układów, co może mieć wpływ, zdaniem twórców tej pracy, na bezpieczeństwo Rzeczypospolitej Polskiej. Prezentowane opracowanie powstało na podstawie dotychczasowych opracowań polskich i rosyjskojęzycznych z dziedziny wywiadu i kontrwywiadu oraz kwerendy archiwalnej zasobów IPN pogłębionej o rozmowy z byłymi pracownikami SB, tajnymi informatorami oraz agentami Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego ZSRR (KGB).

Autorzy musieli się zmierzyć z pewnymi trudnościami przy pracy z materiałem archiwalnym, gdyż część bazy źródłowej, mając na względzie bezpieczeństwo państwa, utajniono. Dodatkowym mankamentem było to, że pewna ilość dokumentów została bezpowrotnie zniszczona na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku. Mimo to pracownicy ABW w dosyć przejrzysty sposób nakreślają strukturę służb, kolejnych zwierzchników oraz charakter wzajemnej współpracy.

Recenzowana praca składa się z następujących części: wstępu, siedmiu rozdziałów, zakończenia, bibliografii i aneksu bogatego w trzydzieści cztery relacje świadków tamtych wydarzeń, a więc funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (SB MSW), tajnych współpracowników SB i źródeł informacji KGB.

We wstępie szef Agencji Bezpieczeństwa wewnętrznego gen. Krzysztof Bondaryk naświetla cel wydania tej publikacji. Dokonał on krótkiej analizy zebranego materiału archiwalnego przez funkcjonariuszy Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, a także zagadnień, którymi w tej książce się zajęto. Szczególnie już wcześniej zasygnalizowane relacje w jego opinii są nie do przecenienia ze względu na to, iż wzbogacają ową kwerendę, znacznie ją uzupełniając.

W Rozdziale 1, zatytułowanym *Informacje ogólne. Literatura przedmiotu*, przedstawiono dokładnie cel napisania owej publikacji, czyli naświetlenie pewnych obszarów, w których wzajemnie współpracowały służby wywiadu i kontrwywiadu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (PRL) i Związku Radzieckiego (ZSRR), scharakteryzowano związek podległość SB wobec KGB. Następnie objaśniono pewne pojęcia i chronologię, które mogłyby nastroić wątpliwości. W dalszej części ukazano stan badań i literaturę przedmiotu, a także opisano szczegóły z przeprowadzonej kwerendy. Na koniec pochyłono się nad konstrukcją pracy, analizując jej kolejne części składowe.

W Rozdziale 2 – *Struktury SB MSW PRL i KGB ZSRR w latach 1970-1990* przedstawiono rys historyczny tworzenia się struktur bezpieczeństwa państwowego w PRL i ZSRR, ich wewnętrzne przemiany. Omówiono budowę, kształt ich departamentów, szczegółowo opisano centralę, a także przedstawiono osoby stojące w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych na czele służb informacyjno-wywiadowczych.

Rozdział 3 pt. *Główne kierunki współpracy pionów operacyjnych SB MSW PRL i KGB po 1970 r. w świetle zawieranych umów* jest dokładną analizą dokumentów dotychczas niebadanych, pochodzących z peerelowskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, mających wskazać główne kierunki współpracy obu służb. Przede wszystkim była to współpraca wywiadowcza i kontrwywiadowcza, której cel stanowiła szeroko rozumiana informacja o centralach wywiadowczych państw kapitalistycznych, ośrodkach mniejszości narodowych znajdujących się poza granicami PRL i ZSRR, wymiana wiadomości na temat metod stosowanych przez wywiady Stanów Zjednoczonych, państw Europy Zachodniej i struktur NATO. Była to wymiana informacji z zakresu polityki, wojskowości, gospodarki, nauki i techniki, dane pochodzące z materiałów śledczych dotyczących ujawnionych szpiegów, na temat działalności obcych służb specjalnych wymierzonych przeciw obywatelom PRL i ZSRR. Jak nadmienią autorzy, w Instytucie Pamięci Narodowej przetrwało wiele materiałów archiwalnych, które najdobitniej świadczą o tym, że była to intensywna współpraca prawie wszystkich struktur bezpieczeństwa PRL z KGB. Oficjalnie pozycja KGB w stosunkach z SB była partnerska, lecz w rzeczywistości rola Służby Bezpieczeństwa PRL miała charakter tylko wykonawcy wytycznych z Moskwy.

Rozdział 4 – *Rola i zadania Grupy Operacyjnej „Wisła” oraz jej funkcjonowanie w Moskwie w latach 1970-1990. Działalność Grupy KGB „Narew” w Warszawie*, traktuje o utworzonej w 1961 roku samodzielnej jednostce organizacyjnej Departamentu II MSW o kryptonimie „Wisła”, a także formacji działającej w Moskwie od 1971 r. Grupy KGB „Narew”. GO „Wisła” została utworzona na mocy *Zarządzenia nr 0033/61 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 28.02.1961*. Miała za zadanie inwigilowanie obywateli polskich, którzy przebywali w Związku Radzieckim, delegacji PRL w RWPG, przedstawicieli polskich central handlowych, którzy utrzymywali kontakty z radzieckimi instytucjami handlowymi. Głównym jej obowiązkiem była ścisła współpraca z kontrwywiadem radzieckim, organizowanie wspólnych operacji w stosunku do obywateli państw obcych. Stanowiła jedno z ważniejszych źródeł informacji na temat sytuacji w Związku Radzieckim.

Grupa KGB „Narew” działała w Warszawie na mocy porozumienia z 27 listopada 1971 r. między KGB a MSW, w skład której wchodził oficerowie wywiadu wojskowego GRU, a także jednostki Armii Radzieckiej stacjonującej w Rembertowie. Prowadziła ona działalność penetracyjno-sondażową; zainteresowania jej to głównie kadra kierownicza MSW. Oficerowie mieli specjalne uprawnienia, mogli w sposób niekontrolowany przemieszczać się po siedzibie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Autorzy sporządzili wykaz kolejnych kierowników „Wisły” oraz Grupy „Narew” na podstawie materiału źródłowego.

Rozdział 5 pt. *Kontrwywiadowcza ochrona jednostek Armii Radzieckiej stacjonujących na terenie PRL w latach 1970-1990* został poświęcony współdziałaniu operacyjnemu Departamentu II MSW razem z jednostkami KGB, głównie w ochronie jednostek Armii Czerwonej przebywającej w Polsce, ich baz i obiektów militarynych, a także kontrwywiadowczej ochronie ambasad i konsulatów oraz dyplomatów państw zachodnich i wspólnego zwalczania aktywności wywiadu zachodniego. Jak wspominają pracownicy ABW, do ochrony kontrwywiadowczej Armii Radzieckiej aparat bezpieczeństwa PRL wykorzystywał wszystkie dostępne metody pracy operacyjnej.

W Rozdziale 6 – *Połączony System Ewidencji Danych o Przeciwniku (PSED)* omówiono, jaką rolę odgrywał ten system i jak funkcjonował na linii SB – KGB. Był to zintegrowany system gromadzenia, przetwarzania i wymiany danych wywiadowczych służb specjalnych bloku komunistycznego utworzony w 1977 roku. Podstawą jego utworzenia było porozumienie ministrów spraw wewnętrznych Bułgarii, Czechosłowacji, Kuby, Mongolii, NRD, Polski, Węgier oraz ZSRR. Sygnatariusze porozumienia byli zobowiązani do przekazywania danych do centrali w Moskwie raz na dwa tygodnie. Były to dane o osobach, instytucjach, organizacjach prowadzących wrogą działalność przeciwko krajom komunistycznym. Centralą PSED był tzw. Aparat Roboczy ulokowany w Moskwie, gdzie znajdował się komputer sterujący pracą systemu. Do owego Aparatu Roboczego napływały informacje od wszystkich uczestników systemu, kraje uczestniczące w projekcie miały prawo wystosować zapytanie. Aby ulepszyć działanie systemu, miano się spotykać na naradach. W Polsce za przesyłanie owych informacji odpowiedzialny był Wydział V Biura „C” MSW, który podlegał 16. Wydziałowi KGB i 6. Wydziałowi GRU. Trzeba się zgodzić z autorami, że system ten nigdy nie został ukończony, cały czas pozostawał w fazie projektu, który stopniowo unowocześniano.

Rozdział 7 – *Szkolenia i staże dla funkcjonariuszy peerelowskich służb specjalnych w jednostkach, szkołach resortowych i instytucjach na terenie ZSRR* mówi o zagadnieniu szkolenia funkcjonariuszy MSW na uczelniach resortowych spraw wewnętrznych Związku Radzieckiego. Jak jest ukazane w monografii, funkcjonariusze MSW byli kierowani na przeszkolenie specjalne, studia wyższe, doktoranckie bądź habilitacyjne do Akademii MSW ZSRR, Wyższej Inżynierskiej Szkoły Pożarniczo-Technicznej MSW ZSRR i Wyższej Szkoły KGB. Opiekę nad funkcjonariuszami odbywającymi przeszkolenie lub studia w ZSRR sprawował kierownik Grupy Operacyjnej „Wisła”. Jak wynika z analizy dokumentów dokonanych przez pracowników ABW, KGB mogło werbować polskich funkcjonariuszy służb specjalnych w czasie wyjazdów na szkolenia do ZSRR. Według danych w ośrodkach szkolenia KGB, a także na uczelniach MSW ZSRR przeszkolono około sześciuset funkcjonariuszy i pracowników peerelowskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, z czego zdołano zidentyfikować 362 osoby. Oprócz scharakteryzowania zagadnienia przeszkoleń polskiej bezpieki w ZSRR autorzy zamieścili również wykaz funkcjonariuszy MSW, którzy studiowali i odbywali szkolenia na uczelniach KGB.

W zakończeniu podsumowano współpracę SB z KGB. Autorzy podkreślili, że publikacja ta nie wyczerpuje tematu, a jedynie wskazuje skalę problemu. Zwrócono

uwagę jedynie na te elementy, na które rzucały światło dokumenty odnalezione w IPN. Publikacja ta zdaniem pracowników ABW ma uruchomić lawinę starań specjalistów w kierunku poszukiwania dokumentów, które rzuciłyby szersze światło na problematykę w niej poruszaną. Wskazano również na te zagadnienia, jakimi należałoby się zająć w najbliższym czasie, to znaczy działania dezinformacyjne prowadzone przez KGB, wykorzystywanie struktur MSW jako instytucji przykrycia, przeprowadzenie badań nad działalnością wywiadowczą KGB, czy też wyszukiwanie obszarów, gdzie Komitet Bezpieczeństwa Państwowego mógł stosować środki mające na celu wywarcie wpływu na decyzje polityczne korzystne dla Związku Radzieckiego.

Praca jest napisana przejrzystym językiem, to bogate źródło informacji na temat polskich i radzieckich służb specjalnych i ich powiązania. Na szczególne podkreślenie zasługuje dosyć bogata liczba relacji, które rzucają jaskrawe światło na działalność KGB i SB. Można zakończyć stwierdzeniem, że doczekaliśmy się wyjątkowej pozycji na rynku wydawniczym, gdyż niewiele jest publikacji traktujących o kontaktach Służby Bezpieczeństwa z Komitetem Bezpieczeństwa Państwowego. Przenosi ona czytelnika w czasy PRL, przybliżając pewien aspekt działalności polskich komunistycznych służb specjalnych. Stanowi rzetelnie opracowaną monografię, popartą bogatym materiałem archiwalnym. Recenzowane dzieło jest przeznaczone zarówno dla specjalistów zajmujących się problematyką bezpieczeństwa, jak również studentów, a także pasjonatów interesujących się historią najnowszej Polski.

ANDRZEJ IDEM
AP SŁUPSK